

ПОДІЛЬСЬКИЙ КОЗАЦЬКИЙ ПОЛК: ПЕРІОДИ ІСНУВАННЯ ТА ПОЛКОВНИКИ

“И так народ посполитій на Українѣ, послышавши о знесенню войск коронних и гетманов, зараз почали ся купити в полки, не толкѣ тѣ, которіе козаками бивали, але хто и нѣгди козацтва не знал”. Цими словами Самовидець розпочинає характеристику ситуації, яка склалася на українських землях невдовзі після перемоги, здобутої Б. Хмельницьким над польським військом під Корсунем у травні 1648 р.¹ І дещо далі він зазначає, що з дозволу Б. Хмельницького “козацтво по розных городах розишовшися, полковников собѣ” “понастановляло”². Того ж часу за змістом стосується таке місце в літописі Григорія Грабянки: Б. Хмельницький, “собравшися на большіе войска... роздѣлил оніе на полки, поставил в них полковников”³. Після Корсунської битви, читаємо в літописі Самійла Величка, Б. Хмельницький “чинил полковников... в своем войску”⁴.

Ці літописні свідчення дають підставу вважати, що наслідком Корсунської перемоги козаків було різке зростання чисельності Війська Запорозького, а відтак — і полків у ньому. У переддень Визвольної війни українського народу середини XVII ст. дане військо поділялося на 6 полків⁵, а 23 серпня 1648 р.⁶ взяті поляками в полон козаки одностайно зізнавали, що у Б. Хмельницького військо “під 180 тисяч, а полковників 16”⁷.

¹ Літопис Самовидця/Видання підготував Я.І. Дзира. К., 1971, с. 51.

² Там же, с. 52

³ Грабянка Г. Дѣйствія презьлнои и от начала Поляков крвавшой небывалой брани Богдана Хмелнищкого, гетмана запорожского, с Поляки... з розних льтописцов и из діаріуша на той войнѣ писанного, в градѣ Гадячу... /Издана Временною комиссией для разбора древних актов. Киев, 1854, с. 48. Анонімний автор компіляції, складеної день після 1734 р. головним чином на основі літопису Г. Грабянки, пише: Б. Хмельницький своє військо “раздѣлил... на полки и поставил старшину в них” (Краткое описание Малороссии//Летопись Самовидца по новооткрытым спискам... /Издана Временною комиссией для разбора древних актов. Киев, 1878, с. 221).

⁴ Величко С. Сказаніе о войнѣ козацкой з Поляками. К., 1926, с. 52.

⁵ Крип'якевич І.П. Адміністративний поділ України в 1648-1654 рр.//Історичні джерела та їх використання. К., 1966, вип. 2, с. 127.

⁶ Датування наводимо за джерелами: джерела українського (козацького) і російського походження датовані за старим, польського — за новим стилем. В окремих випадках доводиться виділяти дати за новим чи старим стилем.

⁷ Липинський В. Україна на переломі. 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті//Його ж. Твори. Історична секція. Філадельфія, 1991, т.3, с. 251.

Цифра 16 у згаданому контексті (і поза ним) заслуговує, на наш погляд, на увагу: вона, напевно, “враховує” полки, котрі постійно існували за Хмельниччини (і довгий час після неї) на території Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств, тобто ті, до речі, полки, що “увійшли” до реєстру Війська Запорозького, складеного згідно зі Зборівською угодою. До них належали полки “старі”, передвоєнного походження (Чигиринський, Черкаський, Корсунський, Канівський, Білоцерківський і Переяславський) і “нові”, виниклі після початку Визвольної війни (Брацлавський, Кальницький або Вінницький, Київський, Уманський, Полтавський, Миргородський, Прилуцький, Чернігівський, Ніжинський і Кропивненський).

Отже, Подільського полку, якому присвячена дана стаття, серед 16 полків, наявних до третьої декади серпня 1648 р., не видно. Як видається, це означає, що його на той час не було. Навряд чи існував він навіть епізодично після Корсунської битви і до серпня 1648 р. Недаремно ж не вдалося дотепер виявити хоч якусь згадку про цей полк щодо даного періоду. Не було Подільського полку і згодом у 1648 р., можливо, — навіть до кінця цього року, у всякому разі той час не полишив про нього будь-яких відомостей.

Принагідно варто навести таке місце з літопису С. Величка: “Во время теж вщатої войны Хмельницкого з Поляками року 1648 учинилося полков козацких по обох сторонах Днепра 20” — по 10 на лівій і правій⁸. Тут скоріше всього йдеться про весь період Хмельниччини, а не лише про 1648 р., як може здатися на перший погляд. Слід зазначити, що, подавши щойно наведені цифри, С. Величко називає не 20, а 21 полк: 21-м (а серед правобережних — 11-м) полком у нього стоїть Подільський⁹. М.О.Максимович був тієї думки, що цифра 20 у С. Величка стосується тих полків, котрі діяли й за його часу, а Подільський полк він дописав до їх переліку як такий, що до нього “не дожив”, але існував 1648 р. — від початку Хмельниччини¹⁰. Звідси й висновок М.О.Максимовича: Подільський полк утворився 1648 р.¹¹ І ніхто дотепер не піддав сумнівові це твердження¹².

⁸ Величко С. Сказаніє... С.164.

⁹ Там само.

¹⁰ Максимович М.А. Обзорение городовых полков и сотен, бывших на Украине со времен Богдана Хмельницкого//Его же. Собрание сочинений. Киев, 1876, т.1, с.668.

¹¹ Там же, с. 702.

¹² Таке ж твердження зустрічаємо, зокрема, і в найновіших працях, присвячених історії козацтва XVII ст.; див.: Gajecy G. The Cossack Administration of the Hetmanate. Cambridge, Mass., 1978, vol.II, p.646; Dąbrowski J. Pochodzenie społeczne i drogi kariery wyższej starszyny kozackiej w latach 1648-1657//Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków, 1992, MXLIX: Prace Historyczne, zesz. 101, s.44, 62.

Один із пунктів угоди, ухваленої 24 лютого (н.ст.) 1649 р. на козацько-польських переговорах у Переяславі, гласив (його було прийнято під тиском Б. Хмельницького): на час перемир'я між Польщею і Військом Запорозьким останнє продовжуватиме контролювати, серед інших, і територію Подільського воєводства до Кам'янця-Подільського¹³. Цей контроль за тогочасних обставин не міг не призвести до виникнення в Подільському воєводстві окремого, “свого” козацького полку. Коли саме це сталося, трудно сказати; можливо — на стикові 1648 і 1649 рр. або ж і дещо пізніше, у всякому разі до 24 лютого 1649 р.: на цей день припадає хронологічно перше достовірне свідчення про Подільський полк, щоправда, непряме, бо про власне полк у ньому не йдеться. Свідчення міститься в листі, датованому тим же 24 лютого 1649 р. й адресованому скальському старості Станіславу Лянцкоронському (останній був також кам'янецьким каштеляном); автор листа йменує себе так: “Iwan Theodorowicz, pułkownik podolski”¹⁴.

В. Липинський, котрий віднайшов та опублікував цей документ, був переконаний, що Іван Теодорович (=Федорович) — то відомий за Хмельниччини і по ній Іван Федорович Богун, якого він ототожнював і з Іваном Федоренком — знаним зі зборівського реєстру полковником кальницьким¹⁵. Він же зазначає, що ця “триєдина” особа була подільським полковником до Зборівської угоди¹⁶: Такої ж думки Дж.Гаецький, який до того ж, твердив, що та ж особа займала подільський полковничий уряд від 1648 р.¹⁷ І.П.Крип'якевич в одній особі поєднує лише І.Теодоровича й І.Богуну¹⁸. Останнім часом Я.Домбровський І.Теодоровича ототожнив тільки з І.Федоренком. На його думку, яка не є обгрунтованою,

¹³ Памятники, изданные Временною комиссией для разбора древних актов... Киев, 1848, Т. I/Изд. второе. Отдел III: Материалы для истории Малороссии, с. 346-347; див. також: Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce z rękopisów w różnych językach o Polsce wydanych oraz z listami oryginalnymi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym przez J.U. Niemcewicza. Warszawa, 1822, t. IV, s.379-380.

¹⁴ Lipiński W. Stanisław Michał Krzyczewski: Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego (R. 1648-1649)//Z dziejów Ukrainy. Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antonowicza, Paulina Święcickiego i Tadeusza Rylskiego/Wydana staraniem J. Jurkiewicza, Fr. Wolskiego, L. Siedleckiego i W. Lipińskiego. Kijów, 1912, s.492.

¹⁵ Ibid., s.288-299, 492; Липинський В. Зазн.праця, с. 150, 254-255.

¹⁶ Lipiński W. Op.cit., s.429.

¹⁷ Gajecky G. Op.cit., vol.II, p.602, 646.

¹⁸ Крип'якевич І.П. Зазн.праця, с. 143.

І.Теодорович (=Федоренко) на подільському полковництві перебував з жовтня 1648 р. до кінця лютого 1649 р.¹⁹, проте цей автор не подав, хто був надалі полковником подільським. Доречно вказати на те, що за прикладом В. Липинського І.Богуна й І.Федоренка трактували як одну особу, проте не пов'язуючи її з І.Теодоровичем, М.С.Грушевський²⁰, І.П.Крип'якевич²¹, М.Н.Петровський²². Правда, згодом М.Н.Петровський дійшов висновку, що І.Богун й І.Федоренко — різні особи²³. Враховуючи цей висновок, М.С.Грушевський зазначив, що питання про те, різні це чи одна особа, лишається відкритим, принаймні до виходу в світ обіцяного М.Н.Петровським монографічного дослідження про І.Богуна²⁴. М.Н.Петровський свою обіцянку не виконав²⁵.

Уважно розглянувши наведені вище думки, мусимо констатувати, що залишається невиясненим питання, як співвідносяться між собою І.Теодорович, І. Богун та І. Федоренко. Принагідно відмітимо, що коли І Теодорович — це І.Федоренко, то у світлі історії Подільського полку варта уваги згадка у переліку “значніших полковників” Б.Хмельницького про Федора, котра зустрілася нам в матеріалах львівського Домініканського монастиря і котру можна датувати десь початком 1649 р.²⁶ Оскільки перелік подає, окрім Федора, тільки прізвища (прізвиська), то, очевидно, що Федор — не ім'я; а прізвище у скороченому вигляді і, отже, тут, напевно, мовиться про І.Федоренка. У цьому переконує й таке міркування: один із списків полків і полковників Війська Запорозького, складений за Зборівським договором, називає кальницького полковника Івана Федора²⁷. З інших такого ж типу тогочас-

¹⁹ Dąbrowski J. Op.cit., s.62.

²⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. К.; Відень, 1922, т.VIII, ч.III: Хмельниччина в розцвіті (1648-1650)/Видання друге, доповнене, с.176, 190, 277.

²¹ Крип'якевич І. Студії над державою Богдана Хмельницького//Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка (далі — ЗНТШ). Львів, 1931, т.CLI, с.129.

²² Петровський М. Псевдо-діяріуш Самійла Зорки//Записки історично-філологічного відділу УАН. К., 1928, кн.17 (1928), с.182-183.

²³ Петровський М. До біографії Івана Богуна//Записки Ніжинського інституту народної освіти. Ніжин, 1930, кн.X(1930 р.), с.47-58.

²⁴ Грушевський М. Історія України-Руси. К., 1931, т.IX. Друга половина: Хмельниччини (роки 1654-1657), с.735.

²⁵ Він зважився лише на видання невеличкої, чисто пропагандистсько-апологетичної брошури про І.Богуна, де, до слова, зовсім не згадано І.Федоренка (Петровський М. Іван Богун. [Саратов], 1942).

²⁶ Наукова бібліотека ім. В.Стефаніка у Львові НАН України (далі—ЛНБ). Рукописний відділ, ф.5 (Оссолінської), оп.1, спр. 2286 II, арк.10.

²⁷ Там само, спр.189, арк. 329.

них списків, як і з реєстру Війська Запорозького, впорядкованого за тим же договором, видно, що кальницьким полковником був Іван Федоренко. На увагу заслуговують і дві згадки про полковника Федоренка, датовані квітнем^{27а} і травнем 1649 р.²⁸ Йдеться, очевидно, про І.Федоренка²⁹.

Перше пряме джерельне свідчення про Подільський полк знаходимо в літописі Самовидця, де читаємо, що серед 22 козацьких полків, з якими Б.Хмельницький навесні 1649 р. спільно з татарами рушив проти Польщі, був і полк “Могилевській”³⁰, цебто Подільський: Подільський полк у джерелах нерідко, в чому, зокрема, переконаємося в подальшій нашій розповіді у даній статті, іменувався “Могилівським”, а ще й “Подністрянським”: “Могилівським” тому, що його центр знаходився в місті Могилеві, що над Дністром, а “Подністрянським” тому, що сам полк був розташований понад Дністром (на території Летичівського повіту). Територіально-адміністративну тотожність цих понять підмітив ще М.О.Максимович в середині ХІХ ст.³¹ Абсолютно неприйнятним є твердження М.Є. Слабченка, що Могилівський полк інколи існував “незалежно від Подільського або Подністрянського полку”³², як і твердження В.І.Сергійчука, що полкові поняття “Подільський” і “Могилівський”—неідентичні, стосуються різних адміністративно-територіальних одиниць³³. До слова, безпідставним є і твердження Дж.Гаецького, що до Зборівського договору центром Подільського полку була Вінниця³⁴. При цьому автор посилається на працю М.О.Максимовича³⁵, в якого, однак, про Вінницю як центр Подільського полку нічого не сказано.

^{27а} Документи Богдана Хмельницького. 1648-1657/Упорядники І.Крип'якевич та І.Бутич. К., 1961, с. 109: лист Б.Хмельницького до кам'янецького каштеляна Станіслава Лянцкоронського; контекст згадки тут про Федоренка дає певну підставу для утотоження його з Іваном Теодоровичем.

²⁸ ЛНБ, ф. 5, оп.1, спр.225, арк.226.

²⁹ Я.Домбровський бездоказово твердить, що кальницьким полковником І.Федоренко був з квітня 1649 р. (Dąbrowski J. Op. cit., s. 62).

³⁰ Літопис Самовидця, с.57.

³¹ Максимович М.А. Указ.соч., с.702.

³² Слабченко М.Е. Малорусский полк в административном отношении: (Историко-юридический очерк). Одесса, 1909, с.37.

³³ Сергійчук В.І. Військово-територіальна організація народної армії в перший період Визвольної війни 1648-1654рр.//Український історичний журнал. 1982, № 7, с. 89-91.

³⁴ Gajecky G. Op. cit., vol. II, p.646.

³⁵ Максимович М.А. Указ. соч., с.702.

На весну 1649 р. припадає повідомлення, що Б.Хмельницький замінив багатьох полковників. Польський інформатор цей крок гетьмана пояснив тим, що “вийшов” річний строк полковництва даних осіб, лічений, напевно, від моменту вибуху визвольного повстання в Україні³⁶. Це повідомлення якоюсь мірою перегукується зі згадкою в хроніці Веспазіана Коховського факту призначення Хмельницьким перед Збаразькою облогою полковників³⁷. Чи торкнулася ця акція Подільського полку, невідомо.

За Зборівським договором, зайнята до нього Військом Запорозьким територія Подільського воеводства (куди головним чином входив Подільський полк) була повернена Речі Посполитій (за винятком невеличкої частини з містечком Шаргородом)³⁸. Слід підкреслити, що за іншим варіантом Зборівського договору Могилів (очевидно, з навколишньою територією, власне кажучи — терен Подільського полку) мав залишитись у складі Війська Запорозького³⁹.

Б.Хмельницький змушений був піти на розформування Подільського полку, який, внаслідок цього, припинив своє існування. Дж.Гаецький бездоказово і невірно вважає, що ряд сотень (companies) Подільського полку (regiment) як території після підписання Зборівського договору були приєднані до Брацлавського полку⁴⁰. А В.І.Сергійчук щодо безпідставності суджень іде далі Дж.Гаецького: виходячи з помилкового уявлення, начебто в Подільському воеводстві 1649 р. до Зборівського договору було два козацьких полки—Могилівський і Подільський, він твердить, що Могилівський полк, який ним локалізується там, де існував власне Подільський (=Могилівський) полк, був включений після укладення цього договору до складу Брацлавського полку⁴¹; на долі вигаданого ним Подільського полку, котрий він стосовно 1649 р. розміщує на північ від Подільського, що реально існував у той час, В.І.Сергійчук чомусь не зупиняється.

³⁶ Dabrowski J. Op. cit., s.57.

³⁷ Kochowski W. Historia panowania Jana Kazimierza z Klimakterów... Poznań, 1859, t. I, s.49.

³⁸ Крип'якевич І.П. Адміністративний поділ... С. 124, 143 + Карта.

³⁹ Источники малороссийской истории, собранные Д.Н.Бантыш-Каменским и изданные О.Бодянским. М., 1858, ч. I: 1649-1687, с. 19, 124; Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России: От водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. Киев, 1995 (репринт видання 1903 р.), с. 236, 517.

⁴⁰ Gajecky G. Op. cit., vol. II., p. 646.

⁴¹ Сергійчук В.І. Зазн. праця, с.90-91.

Протягом кількох років після Зборівської угоди Подільського полку не було. Це аж ніяк не означає, що козацтво повністю припинило свою присутність у Подільському воєводстві. Неабияким поштовхом для підтримання цієї присутності було, як видається, те, що, як писав 29 січня 1650 р. з Кам'янця тамтешній староста до польського короля, Б.Хмельницький, всупереч Зборівському договору, в Подільському воєводстві “багатьох козаків пописав (очевидно, в “зборівський” реєстр Війська Запорозького.-М.К.) з метою, як можна здогадуватися, щоб підбурювати чернь (conspiratione plebis), аби мати військову перевагу над поляками”⁴².

Не виключено, що частина подільських козаків влилася в Брацлавський полк, котрий безпосередньо сусідив з тереном Подільського полку⁴³. Могли ці козаки влитися і в не передбачені “зборівським” реєстром загони на території Брацлавського воєводства (головним чином в Брацлавському полку), котрі навіть іменувалися полками. Про такі полки, розташовані поблизу Дністра (тому — “подністрянські”) на крайньому південному заході Брацлавського воєводства, впритул біля Подільського воєводства, повідомив з Кам'янця на початку серпня 1651 р. подільський земський суддя Лукаш Мясковський⁴⁴, звичайно добре проінформований про те, що діялось у Подільському воєводстві й оточуючих його землях.

Подільський полк міг бути відтворений 1654 р. десь після тодішньої Переяславської ради, коли Б.Хмельницький прагнув, при допомозі московського війська, розширити козацькі володіння, принаймні відновити їх у “передзборівських” кордонах, зокрема й за рахунок Подільського воєводства. Можливо, дане відтворення відбулося перед прибуттям на контрольовану Б.Хмельницьким територію антиохійського патріарха Макарія. За свідченням сина останнього, архидиякона Павла Алеппського, котрий його супроводжував у подорожі в Україну і Росію, в червні 1654 р., коли патріарх проїздив через українські землі і мав зустріч з гетьманом та його старшиною, у Б.Хмельницького було 18 полковників⁴⁵. А

⁴² ЛНБ, ф.5, оп. 1, спр.225, арк.332.

⁴³ Про територію Брацлавського полку у 1648-1654 рр. див.: Крип'якевич І.П. Адміністративний поділ... Карта.

⁴⁴ ЛНБ, ф.5, оп.1, спр.2286 II, арк.180.

⁴⁵ Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским/Перевод с арабского Г.Муркоса//Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете (далі—ЧИОИДР). М., 1897, кн.4(187), с.36.

на час Переяславської ради козацьких полків було 17⁴⁶. 18-им полком у червні 1654 р. міг бути Подільський.

За повідомлення Феодосія Софоновича, яке міститься в його праці “Кройника о земли Полской”, писаній 1673 р. (Ф.Софонович на той час був ієромонахом, ігуменом Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві), восени 1654 р. поляки на чолі з коронними гетьманами (великим — Станіславом Потоцьким і польним — Станіславом Лянцкоронським) спільно з татарами витіснили з Брацлава полковників—брацлавського (Михайла Зеленського), вінницького (Івана Богуна) та “подньстрьского” (Гоголя), а також іншу козацьку старшину, очевидно, з підлеглими їм загонами, і примусили їх відійти до Умані й закріпитися в ній; а “по Рождествъ Христовом” 1655 р., продовжує Ф.Софонович, поляки з татарами безуспішно облягали Умань, змушені були перервати облогу її, щоб дати відсіч Б.Хмельницькому, котрий ішов на виручку Умані (далі Ф.Софонович розповідає про битву між Б.Хмельницьким і поляками та татарами під Охматовом в кінці січня)⁴⁷. На переконливу думку Ю.А.Мицика, при висвітленні подій воєнно-політичної історії в Україні 1648-1672 рр. у своїй праці “Кройника о земли Полской” Ф.Софонович використовував літопис, автор якого жив в Умані або ж на території Уманського полку; Ю.А.Мицик умовно називає цей літопис “Уманським”⁴⁸. Отже, дуже ймовірно, що вищенаведене повідомлення Ф.Софонович почерпнув з даного літопису і в такому разі воно, напевно, є вірогідним. Слід, однак, мати на увазі, що він при цьому припустився однієї помилки (запозиченої, можливо, з “Уманського” літопису): напад польсько-татарського війська на Брацлав і відступ звідси козаків в Умань припадає не на осінь, а на грудень 1654 р.⁴⁹

⁴⁶ Грушевський М. К истории Переяславской рады 1654 года//Доклады Академии Наук СССР. 1929, Ленинград, 1930, с.299-305; Грушевський М. Історія України-Руси, т.ІХ. Друга половина. с.734-736; Белокуров С.А. Перечень городов, городков, мест и местечек в черкасских полках//ЧИОИДР. 1905, кн.2(213), Смесь, с.28-31; Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (далі—Акты ЮЗР).СПб., 1878, т. X: 1653-1654, с.239-240; Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в 3-х т. М., 1953, т. III: 1651-1654, с. 517-518.

⁴⁷ Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. К., 1992,с.232.

⁴⁸ Там само, с.28.

⁴⁹ Костомаров Н.И. Богдан Хмельницкий//Его же. Собрание сочинений.Исторические монографии и исследования. СПб.,1904, кн.ІV, т. ІХ-ХІ, с.585-586; Грушевський М. Історія України-Руси, т. ІХ. Друга половина, с.1019,1025; ЛНБ, ф.5, оп.1, спр.189, с.733.

Не виключено, що у Ф.Софоновича, а то й безпосередньо з “Уманського” літопису виклад згаданих подій “перейняв” (і дуже лаконічно їх виклав) козацький літописець Г.Грабянка. У нього, щоправда, вони датуються тільки 1654 р. (до того ж без подання пір року і місяців), проте з контексту видно, що він зачіпив і січень 1655 р.⁵⁰

Гоголь, згаданий Ф.Софоновичем, — то Остап (Євстахій) Гоголь, котрому суджено було як полковнику відіграти визначальну роль в історії Подільського полку. Йому та його діяльності ми присвятимо окреме дослідження, а в даній статті про нього йтиметься в ракурсі її завдання. “Подньстрьський” (у Ф.Софоновича) або “Подньстрианскій” (у Г.Грабянки) полк, названий у зв’язку з його ім’ям, це, безперечно, відновлений Подільський полк, хоч, можливо, наприкінці 1654—на початку 1655 р. (як і раніше, і пізніше цього проміжку часу) він як військова одиниця був розміщений у межах Брацлавського полку—понад Дністром.

Слід вказати на те, що інші відомі нам джерела, де розповідається про грудневий 1654 р. польсько-татарський наступ на Брацлав і Умань, подаючи імена тамтешньої козацької старшини (І.Богуна, М.Зеленського тощо), з незрозумілої причини не згадують Гоголя⁵¹.

Зустрічаємо подністрианського полковника Гоголя серед козацької старшини і в січні 1655 р., коли вона в Умані витримувала облогу з боку польсько-татарського війська. Правда, про нього у зв’язку з цією подією сказано тільки у вищеназваному літописному зведенні “Краткое описание Малороссии”, укладеному, нагадуємо, десь після 1734 р.⁵²

⁵⁰ Грабянка Г. Дѣйствія... С.132-134.

⁵¹ Грушевський М. Історія України-Руси. т.ІХ. Друга половина, с.1018-1019; ЛНБ, ф.5, оп.1, спр.189, с.733.

⁵² Краткое описание Малороссии, с.242. Відомості цієї компіляції щодо уманської облоги в січні 1655 р. наприкінці XVIII ст. переповіли і, зокрема, згадують Гоголя, історики Ж.-Б. Шерер (Scherer J.B. Annales de la Petite-Russie ou Histoire de cosaques-saporogues et de cosaques de l'Ukraine ou de la Petite-Russie... Paris, 1788, t.2, p.67) і Й.Х.Енгель (Engel J. Chr. Geschichte der Ukraine und der ukrainischen Kosaken. Halle, 1796, S.196). Інші джерельні переліки обложеної в Умані козацької старшини див.: Величко С. Сказаніе...С.115; Лтописец, или описание краткое знатнѣйших дѣйств и случаев, что в котором году дѣялося в Украини Малороссійской обѣих сторон Днѣпра и кто когда гетманом был козацким (1506-1737)//Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной России, изданный Коммиссиею для разбора древних актов. Киев, 1888, с.15; Грушевський М. Історія України-Руси, т.ІХ. Друга половина, с.1041-1042; ЛНБ, ф.5, оп.1, спр.5769 III, с.1055; Костомаров Н.И. Богдан Хмельницкий, с.587.

Отже, вважаємо за потрібне констатувати, що Подільський полк щонайпізніше наприкінці 1654 р. існував⁵³. Мав тому рацію В.Л.Модзалевський, коли, йдучи, напевно, за Г.Грабянкою, зазначив, що Остап Гоголь був подільським полковником з 1654 р.⁵⁴

Згідно з донесенням у Москву російського посланця до Війська Запорозького Абрама Лопухіна, 27 березня (6 квітня) 1656 р. Б.Хмельницький у розмові з ним, яка відбулася в Чигирині, повідомив, що послав під Кам'янець “полковника Гоголя”⁵⁵. Тут ідеться, безумовно, про Остапа Гоголя—полковника подільського⁵⁶. Вперше ж він як саме полковник “подільський” у відомих нам джерелах виступає 29 червня 1657 р.: цим числом датований надісланий з містечка Озаринці (що в південно-східній частині Подільського воєводства) лист до Б.Хмельницького, автор якого, благаючи гетьмана підмогти керованому ним полку, розташованому “на пограничъ”, у боротьбі проти польських загонів і татар в районі Кам'янця, підписався так (подаємо за російськомовною копією): “Астафей Гоголь, полковник войска его царского величества Запорожского подольскій”⁵⁷.

Серед полковників Війська Запорозького бачимо О.Гоголя й “при концю живота” Б.Хмельницького в серпні 1657 р.⁵⁸ Після цього для періоду аж до липня 1658 р. відомостей про нього не маємо. Але це не означає, що в той час він не був подільським полковником. На даному міркуванні слід наголосити ось у зв'язку з чим.

⁵³ Посилаючись на спогади сучасника козацько-польської війни середини XVII ст. Миколая Ємйоловського (Pamiętnik Mikołaja Jemiołowskiego, towarzyszka lekkiej chorągwi, ziemianina województwa bełskiego, obejmujący dzieje Polski od roku 1648 do 1679 społecznie porządkiem lat opowiedziane. Lwów, 1850, s.48), М.І.Костомаров твердить, що в обложеної поляками у листопаді 1654 р. Буші знаходився Подністрианський полк, який туди потрапив з терену Подільського воєводства після зайняття поляками Могилева (Костомаров Н.И. Богдан Хмельницький, с.583). Але на цитованій ним сторінці спогадів М. Ємйоловського жодним словом про це не сказано.

⁵⁴ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Киев, 1908, 1, с.295.

⁵⁵ Грушевський М. Історія України-Руси, т.ІХ. Друга половина, с.1207; Центральна наукова бібліотека ім. В.І. Вернадського НАН України, ф. II (Історичні матеріали), спр.15561, арк.143.

⁵⁶ На основі цього повідомлення Дж. Гаєцький твердить, що Подільський полк був відновлений з центром у Могилеві 1656 р. (Gajecky G. Op. cit., vol. II, p.646), а Я. Домбровський датує початок перебування О.Гоголя на подільському полковництві квітнем (за н.ст.) 1656 р. (Dąbrowski J. Op. cit., s.62).

⁵⁷ Акты ЮЗР. 1879, т. XI: 1672-1674. Прибавления 1657, с.739. Ймовірно на підставі цього документа І.П.Крип'якевич ґрунтує своє твердження, що “1657 р.... наново розпочато реорганізацію Подільського полку” (Крип'якевич І.П. Адміністративний поділ... С.143).

⁵⁸ Величко С. Сказаніє... С.164. Вказуючи на це, С.Величко називає Гоголя тільки “Остапом”.

Від 31 січня (н.ст.) 1658 р. походить лист, надісланий з міста Меджибожа (що в Подільському воєводстві) волинському каштеляну Станіславу Казімежу Беневському, автор якого підписався: "Teodor Michayıłowicz Pułkownik Podolski, strażnik pograniczny, Gubernator Zamku Międzyboskiego"⁵⁹. Базуючись на цьому підписі, М.О.Максимович автора листа вважав звичайним подільським полковником⁶⁰. Услід за ним такої ж думки І.П.Крип'якевич⁶¹, Дж. Гаєцький⁶², В.І.Сергійчук⁶³, причому Дж.Гаєцький подільське полковництво Федора Михайловича (так автора листа іменують перелічені дослідники) датує безпідставно й 1657 р., а центральним осередком Подільського полку в 1657-1658 рр. вважає Меджибіж. Між тим не звернено уваги на те, що початок даного листа засвідчує: Федір Михайлович у час його написання був подільським полковником наказним. Читаємо в оригінальному звучанні цей початок: "Pisanie do WMPana bez bytności moiey od Pana Daniela Stepanowicza Assawuła Pulku mego Nakaznego na ten czas dirigowane...". Підкреслені нами слова у російському перекладі, що супроводжує публікацію оригіналу, звучать так: "наказним асаулом мого полка"⁶⁴. Перекладач не зазначив, що нормативно в польському оригіналі "Nakaznego" стосується "Pulku", а не "Assawuła". Федору Михайловичу не було потреби зазначати наказний характер функцій свого асаула, оскільки уряд останнього, як і всієї загальнополкової і сотенної старшини був наказним — ця старшина, в тому числі й наказний полковник, призначалася звичайним полковником, якого, своєю чергою, призначав гетьман⁶⁵.

Слід вважати, що на 31 січня 1658 р. Подільський полк (а скоріше всього — частина його) тимчасово був дислокований в районі Меджибожа на чолі з наказним полковником Федором Михайловичем, якому тут доводилося виконувати "стражницькі" функції,

⁵⁹ Пам'ятники... 1852, т. III. Отдел III: Материалы для истории Малороссии, с.207-209. Копію цього листа див.: Biblioteka Czartoryskich w Krakowie (далі—Bibl.Czart.), rkps 611, s.793-794.

⁶⁰ Максимович М.А. Указ. соч., с.703.

⁶¹ Крип'якевич І.П. Адміністративний поділ... С.144.

⁶² Gajesky G. Op. cit., vol. II, p.646.

⁶³ Сергійчук В.І. Зазн. праця, с.91.

⁶⁴ Памятники... Т.III. Отд. III, с.207.

⁶⁵ Потрібно підкреслити, що в історіографії питання про шляхи зайняття загальнополкових і сотенних старшинських урядів практично не розроблене, що зумовлено надзвичайною скупістю відповідної джерельної інформації. На увагу

тобто захищати південно-західний виступ Війська Запорозького від можливих нападів поляків, і водночас бути начальником (“губернатором”) Меджибізького замку⁶⁶.

У серпні 1658 р. О.Гоголь знову з’являється у джерелах— як подільський полковник, у зв’язку з участю його в невдалій тодішній спробі гетьмана Івана Виговського здобути від росіян Київ⁶⁷.

Джерела засвідчують перебування О.Гоголя на подільському полковництві й у 1659-1661 рр. Натомість жодних відомостей про нього і керований ним полк сформовано 1662 р. виявити не вдалося. У матеріалах 1663 р. він трапляється кілька разів як полковник, проте без означення полку. Все ж, видається, і 1662-1663 рр. О.Гоголь був полковником подільським. Доречно вказати на те, що у 1658-1663 рр. він постійно підтримував як гетьманів Івана Виговського та Юрія Хмельницького. Підтримував він загалом і гетьмана Павла Тетерею у 1663-1665 рр.

У 1664 р. О.Гоголь—полковник брацлавський. Але йому тоді ж була підвладна й територія Подільського полку: його лист до гетьмана великого коронного Станіслава Потоцького з подільського Могилева, датований 11 вересня (н.ст.) цього року, підписаний так: “Eustachi Hohol pułkownik JE^o KMci Woyska Zaporowskiego Wraclawski u Podolski”⁶⁸. Чи на той час Подільський полк як діюча військова одиниця існував? Поки що відповідь на це питання дати неможливо.

заслугове такий пункт в інструкції очолюваної П.Тетерею козацької старшини своїм посланцям на варшавський сейм, затвердженій 30 листопада 1664 р. на раді під Лисянкою: полковники у Війську Запорозькому обираються в полках, однак потрібно враховувати при цьому думку гетьмана, бо групові інтереси призводять до використання черні і до того, що справжня кандидатура на полковника не завжди проходить. Сотники ж повинні призначатись і скидатись (ex arbitrio) зі згоди полковників (Bibl. Czart., rkps. 402, s.557). Про виборність полковників Війська Запорозького сказано також, правда, не зовсім виразно, в пункті 7 “нових статей”, затверджених при обранні гетьманом Юрія Хмельницького на Переяславській раді 17(27) жовтня 1659 р. (Полное собрание законов Российской империи (далі — ПСЗРИ). Собрание 1-е. СПб., 1830, т. I, с.497).

⁶⁶ Друга й остання згадка про Федора Михайловича міститься у надісланій С.К.Беневським польському королю в лютому 1658 р. реляції про події на українській землях; тут про нього сказано: “Teodor Pułkownik...który tam (у Меджибожі.—М.К.) reziduie”. (Памятники... Т. III. Отд. III, s.230).

⁶⁷ Акты ЮЗР, 1872, т.VII: 1657-1663, 1668-1669, с.253; 1892, т.XV: 1658-1659, с.253-255; Барсуков А. Род Шереметевых. СПб., 1888, кн.5, с.105.

⁶⁸ Памятники... 1859, т.IV. Отд. III: Материалы для истории Малороссии (1660-1664), с.461-463.

Невдовзі після відсилки щойно згаданого листа подільське полковництво О.Гоголя припинилося. Наступником його на цьому уряді став Костянтин Мигалевський (інколи в джерелах— Могилевський, Магилевський, Мигалевич). За його власним зізнанням, даним 4 лютого 1667 р. в Малоросійському приказі у Москві, він — грек, родом з острова (“города”) Хіуса, купецький (“гостин”) син; після смерті своїх батьків перебував на багаторічній службі у “мултьянского” (волоського або молдавського) господаря Матвія; по смерті останнього рік прожив біля Єрусалима, а згодом входив до супроводу антиохійського патріарха Макарія під час його подорожі через українські землі до Москви 1654 р.; коли ж патріарх повертався з Москви через ті ж землі (1656 р), то, визнавав далі Костянтин, він залишився “в малороссийских городех и учал служить великому государю (російському цареві.—М.К.) при ...Богдане Хмелницком”, а як було обрано гетьманом Війська Запорозького “Пашку” Тетерю, то він, Костянтин, “не похотя при нем быть, с полковником Дроздом⁶⁹ поехали в Магилев (Могилів над Дністром.—М.К.) и, собрав полки, жили в Магилеве, служили великому государю, над неприятельскими людьми над ляхами и над Татараы и над изменники Черкасы (козаки.—М.К.) промыслы чинили и на боях многих побивали”; після ж розправи гетьмана Петра Дорошенка над В.Дроздом (то було восени 1665 р.) міщани Могилева, побоюючись Дорошенка, його, Костянтина, як союзника В.Дрозда, видали Дорошенкові, який тримав його в себе в ізоляції два тижні, по чому йому вдалося повернутися в Могилів, і тут він зібрав військо та виступив проти Дорошенка⁷⁰.

Того ж 4 лютого 1667 р. у тому ж приказі обозний Подільського полку Костянтина Тиміш Гудима “в роспросе” сказав, що він у цьому полку почав служити “тому третий год”⁷¹. Враховуючи цю заяву й те, що О.Гоголь 11 вересня 1664 р. перебував в Могилеві як подільський полковник, можна твердити, що Костянтинів Подільський полк виник десь в останні місяці 1664 р.⁷² Очевидно, не

⁶⁹ Василь Дрозд (Дроздовський, Дрозденко) з весни до осені 1665 р.— брацлавський полковник.

⁷⁰ Акты ЮЗР. 1869, т. VI: 1665-1668, с.167,168.

⁷¹ Там же, с.168.

⁷² У світлі цього висновку заява Костянтина 4 лютого 1667 р. в Малоросійському приказі, що Т.Гудима служить в його полку три роки (Там само, с.167), не відповідає дійсності. Не відповідає дійсності й вищенаведена там же й тоді його ж заява, що він і В.Дрозд сформували свої полки в Могилеві після обрання гетьманом П.Тетері: останній став гетьманом задовго до появи Костянтина в подільському Подністров’ї, а В.Дрозд став полковником брацлавським десь через півроку після цієї Костянтинової появи, причому раніше полковником він взагалі не був.

випадково О.Гоголь підписав як тільки полковник брацлавський документ, що містив просьби (suppłika) Війська Запорозького на чолі з гетьманом П.Тетерею до польського короля, схвалені на козацькій раді під Лисянкою 30 листопада 1664 р.^{72a}

Хронологічно перша відома нам безпосередньо згадка про Костянтина як полковника подільського міститься в листі від 21 серпня 1665 р. полковника В.Дрозда до київського воеводи князя Микити Львова, відправленому з Брацлава; тут Костянтин названий як такий, що, поряд з Дроздом та іншими особами з козацької старшини, готовий полягти за російського царя⁷³.

Невдовзі по цьому Костянтин переметнувся до гетьмана П.Дорошенка. Згодом кружляла чутка, що Костянтин схилив В.Дрозда зробити те саме і в скрутній для Дрозда ситуації переконав його здатися татарському мурзі, чим по суті спричинився до загибелі Дрозда — мурза видав його Дорошенкові, за чим наказом він був розстріляний⁷⁴.

Костянтинова вірність Дорошенкові тривала до літа 1666 р. Не була вона справжньою: не міг цей полковник забути своє двотижнєве примусове перебування в нього і розправу над В.Дроздом. У червні 1666 р. Дорошенко вирішив з-під Білої Церкви спільно з татарами взяти Київ⁷⁵. Наказав він і Костянтину зі своїм полком прибути під Білу Церкву. На той час до гетьмана стали доходити відомості, що Костянтин щодо нього “замышляет речи не суть успокоенные”⁷⁶, тобто— що задався метою його покинути. Гетьман сприйняв відомості поважно, і коли Костянтин у липні з полком прямував до Білої Церкви, то довідався, що Дорошенко розпорядився, аби він повернув до Чигирина, де була гетьманська ставка⁷⁷. Костянтин занепокоївся; занепокоєння зросло, коли він дізнався, що до нього приставлено Кальницький полк, який мав завдання забезпечити “явку” Подільського полку до Чигирина⁷⁸. Як писав Костянтин у листі до царя з Гадяча 26 вересня 1666 р.,

^{72a} Bibl. Czart., rkps 402, s.586.

⁷³ Акты ЮЗР. 1867, т.V: 1659-1665, с.307.

⁷⁴ Там же, т. VI, с.50,53,166; Костомаров Н.И. Руина: Гетманства Бруховецького, Многогрешного и Самойловича//Его же. Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования. 1905, кн. VI, т.XV, с.51. Костянтин відкидав будь-яку свою причетність до загибелі В.Дрозда (Акты ЮЗР, т. VI, с.167).

⁷⁵ Акты ЮЗР, т.VI.

⁷⁶ Там же, с.114, див. також с.117.

⁷⁷ Там же, с.127.

⁷⁸ Bibl. Czart., rkps 402, s.673: лист коменданта білоцерківського польського гарнізону генерал-майора Стахорського до коронного хорунжого Анджея Потоцького від 2 серпня 1666 р. з Білої Церкви.

він, “добре довьдавшись зрадецтва Дорошенка”, Кальницький полк розбив, а його полковника “поймал”⁷⁹. Затим Костянтин попрямував до Канева, де було розташоване військо лівобережного гетьмана Івана Брюховецького: він мав намір перейти тут під царську руку. Дорошенкова спроба зупинити Костянтина не вдалася. Прибувши до Канева наприкінці липня або на початку серпня, останній присягнув на вірність цареві⁸⁰. 1 вересня І.Брюховецький повідомив у Гадячі московському посланцеві, що Костянтин Мигалевський прибув до Канева з п’ятьма тисячами “ратных людей”. У цьому повідомленні Костянтин названий “полковником волоским”, прибульцем “з Волох”, а про “ратных людей” сказано, що вони “заднестрськіе козаки и Волохи”⁸¹. Дане свідчення цінне, оскільки дає змогу торкнутися питання про етнічний склад Костянтинового полку. Важливими є уривкові відомості про старшину цього полку. Поза обозним Т.Гудимою, якого згадано вище, до неї належали: наказний полковник Дмитро Гладкий⁸², полковий писар Василь Нечипоренко, сотник Федір Недриленко, піхотний сотник Дмитро Василевич, отаман Семен Голуб⁸³.

Костянтинові з полком дозволено було перебратися на лівобережжя Дніпра. Тут він разом із Чернігівським полком придушив прибічників П.Дорошенка, зокрема, розбив, за його власним визнанням, “польки Чолобьлюв и Гольнчин”⁸⁴. Полку “велено” було “стоять в Черниговском уезде в селех и деревнях для прокормлення”⁸⁵, тобто на терені Чернігівського полку.

Перебування Костянтинового полку на Лівобережжі завдавало чимало клопоту місцевій козацькій і російській адміністрації. Полчани чинили “великие обиды” населенню⁸⁶. У січні 1667 р. І Брюховецький доносив в Москву, що Костянтин намагався накликати татар “в малороссийские (=лівобережні.—М.К.) города” і “все

⁷⁹ Российский Государственный архив древних актов (далі—РГАДА), ф.124 (Малороссийские дела), оп.3, ед.хр.162, с.1. У листі, згаданому в попередній виносці, зазначено, що Костянтин “на банкеті у себе” під Лисянкою наказав схопити і “покарати” кальницького полковника, а полк останнього після цього приєднався до Костянтинового полку (Bibl. Czart., rkps 402, s.673).

⁸⁰ РГАДА, ф.124, оп.3, ед.хр.162, с.1-2; Акты ЮЗР, т.VI, с.145-146.

⁸¹ Акты ЮЗР, т. VI, с. 145-146.

⁸² Там же, с. 165.

⁸³ РГАДА, ф.124, оп.3, ед.хр.162, с.3.

⁸⁴ Там же, с.2; Акты ЮЗР, т.VI, с.146.

⁸⁵ Акты ЮЗР, т.VI, с. 165.

⁸⁶ Там же, с.163, див. також с.165.

де козаки Константинова полка говорять: толко б де Татаровя были в малороссийских городех, и нам бы де была великая добычь”.⁸⁷ Цей же гетьман тоді ж відправив Костянтина в Москву, щоб там було вчинено допит його^{87а}.

Костянтин 4 лютого 1667 р. В Малоросійському приказі категорично заперечував свої зв'язки з татарами⁸⁸. 2 червня 1667 р. посланець І. Брюховецького осавул Федір Донець, “который был на кошу в Запорогах”, “сказывал словесно” у тому ж приказі: “ныне на кошу войка собралось перед прежними годами много, а болшая де половина казаков тое (правої.—М.К.) стороны Днепра тех, которые пришли на сю сторону Днепра с полковником Константином”⁸⁹.

Костянтинові у Москві вдалося виправдатися^{89а} і “закріпитися” у складі вищої козацької старшини Лівобережжя. Свідченням останнього є, зокрема те, що у вересні 1668 р. він (“Костянтий”) був (як полковник?) серед частини цієї старшини, присутньої на обіді в Ніжині у мстиславського єпископа Мефодія⁹⁰. Зустрінемося ми з ним епізодично і в дальшій нашій розповіді.

Хоч Подільський полк, очолюваний Костянтином, існував на Правобережжі до серпня 1666 р., тим не менше О.Гоголь на козацькій раді, що відбулася при Дорошенкові під Лисянкою в лютому цього ж року, значився серед присутніх на ній як полковник подільський або подністрянський⁹¹. Таке його найменування в той час було, напевно, викликане тим, що Дорошенко не довіряв Костянтинові й тому був не проти титулування Гоголя подільським полковництвом, хоч і усвідомлював, що воно є формальним, доки Костянтин сидітиме в Могилеві. Можливе припущення, що Гоголь на раді був присутній як “Костянтинів” наказний подільський

⁸⁷ Там же, с. 166.

^{87а} Бантыш-Каменский Д.Н. Указ. соч., с.268.

⁸⁸ Акты ЮЗР, т. VI, с.168

⁸⁹ Там же, с.189, див. також. с.202.

^{89а} Бантыш-Каменский Д.Н. Указ.соч., с.268.

⁹⁰ Акты ЮЗР, т.VII, с.78.

⁹¹ За інформацією, одержаною Малоросійським приказом у березні 1666 р., на цій раді був присутній полковник “поднестренський” (Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII-XVIII ст. Ч.II: Рада старшини//Праці Комісії для вивчення історії західноруського та українського права (далі—ПКВЗРУП). К., 1930, Вип.8, с.291), а в ухваленій на ній козацьким послам інструкції на найближчий сейм Речі Посполитої згадано полковника “подільського” Євстахія Гоголя (Bibl.Czart., rkps 402, s.633). Очевидно, що в обох документах ідеться про одну й ту ж особу.

полковник, потрібно відкинути, оскільки, у світлі відомих нам джерел, шляхи його і Костянтина, під час перебування останнього на подільському полковництві, не перетиналися.

Після відходу Костянтина зі своїм полком на Лівобережжя Гоголь став подільським полковником діючим, справжнім, хоч, можливо, й не одразу. 1667 р. стосується єдина виявлена згадка про нього, проте без зазначення його полковницького уряду. Вона міститься в анонімній віршованій хроніці, написаній в останній чверті XVII ст. якимсь подільським шляхтичем, добре обізнаним з подіями в Подільському воеводстві третьої чверті XVII ст.; згадку наведено при викладі подій у цьому воеводстві 1667 р.⁹², і на цій підставі можна твердити, що в той час Гоголь подільським полковником був. Був він ним і 1668 р. Правда, єдина відома нам згадка про нього стосовно цього року йменує його полковником “брацлавським”⁹³, однак, це— явна помилка: на той же рік у щойно названій віршованій хроніці припадає розповідь про дії в Подільському воеводстві Гоголевого пасинка Балацка, і при цьому сказано, що чинив він свої військові рейди з Могилева⁹⁴, перебуваючи тут, очевидно, тому, що його вітчим займав уряд подільського полковника. 1669 р. Гоголь “виступає” саме як “подільський” (“могилівський”, або ж “подністрянський”) полковник⁹⁵.

Подільський полк існував і 1670-1671 рр. Це насамперед видно з заяви у Паволочі від 3 липня 1670 р. комісарів, призначених П. Дорошенком для ведення переговорів з польськими комісарами в Острозі і прибулих з Острога, так і не зустрівшись там із польською стороною — з вини останньої. Заяву, де, крім того, сказано про можливе призначення Дорошенком своїх “послів” на найближчий сейм для розгляду на ньому козацьких вимог з подальшим їх обговоренням на козацько-польських переговорах в Острозі, — підписали по двоє цих комісарів від дев’яти правобережних полків, в тому числі від Подільського полку Панас Кан-

⁹² Biblioteka PAN w Krakowie. Oddział rękopisów, rkps 1275, k.152-152v.

⁹³ Петровський М. Нариси історії України XVII-початку XVIII століть: (Дослідження над літописом Самовидця). Харків, 1930, с.402.

⁹⁴ Bibl. PAN w Krakowie, rkps 1275, k.157. У пізніших документах Балацко названий сином Гоголя.

⁹⁵ Акты ЮЗР. 1877, т.IX: 1668-1672, с.75-76,126; (жовтень; “подільський”); РГАДА, ф.124, оп.1, 1669 г., № 29, с. 5 (жовтень; “подільський”); Окиншевич Л. Генеральна рада на Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст.ст.//ПКВЗРУП, 1929, вип.6, с.420; (березень; “могилівський”); Bibl. PAN w Krakowie, rkps 1275, k.161; “подністрянський”).

чинський і Григорій Петровський (Неогі Piotrasky)⁹⁶. Принагідно важливо вказати на те, що одна із цих Дорошенкових вимог зводилася до відокремлення (“ограничення”) козацької території у складі Київського і Брацлавського воєводств (а також Чернігівського воєводства, проте ця вимога щодо нього була на той час нездійсненою) від інших володінь Речі Посполитої, причому до складу цієї території мав входити і Подільський полк⁹⁷.

Видно наявність Подільського полку і з датованого 22 лютого 1671 р. листа, що його представники 11 правобережних полків надіслали з ради, котра відбулася в Корсуні, старшині Низового Війська Запорозького, де висловлено здивування з приводу підписання його посланцями угоди з поляками в Острозі. Лист, зокрема, підписав наказний подільський полковник Андрій Зеленський⁹⁸.

Хто був 1670 р. і перед Корсунською радою 1671 р. подільським полковником, нам невідомо. Не виключено, що цей уряд займав О.Гоголь. На час цієї ради він міг бути наказним гетьманом при Дорошенкові: у березні 1671 р. Гоголь тричі у джерелах виступає в такій ролі⁹⁹; згаданий лист до Низового Війська підписав подільський наказний полковник, тоді як у ньому значаться підписи дев'яти звичайних полковників (від Брацлавського полку стоїть підпис полкового судді); отже, видається, бажані були в листі підпи-

⁹⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Radziwiłłow, dział III, ks.22, s.470.

⁹⁷ Дорошенкова інструкція козацьким послам на сейм від 2 жовтня 1670 р.: Bibl. Czart., gkps 402, s.720,733; Величко С. Літопис/Переклав з книжної української мови В.Шевчук. К., 1991, т.ІІ, с.115; Акты ЮЗР, т. IX, с.305, див. також с.197. Доречно вказати на те, що зазначена вимога щодо Подільського полку в іншій редакції була включена в інструкцію посланцям від Війська Запорозького на коронаційний сейм, прийняту 3 жовтня 1669 р.; тут зазначено, що в Подільському воєводстві козакам повинна належати територія “по Межибож” (Bibl. Czart., gkps 402, s.683), тобто, зрозуміло, — й Подільського полку, оскільки малося на увазі землі на захід до лінії, що прямує від Меджибожа на південь до Дністра (і на північ від Меджибожа).

⁹⁸ Возняк М. Хто ж автор т. зв. Літопису Самовидця?//ЗНТШ. 1935, т.СІІІ, с.39-42; Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawnej Polski. Dyaryusze, relacje, pamiętniki i t.p. służące do objaśnienia dziejów krajowych, tudzież listy historyczne do panowania królów Jana Kazimierza i Michała Korybuta oraz listy Jana Sobieskiego marszałka i hetmana wielkiego koronnego, z rękopismów zebrane przez Ambrożego Grabowskiego. Kraków, 1845, т.ІІ, s.305.

⁹⁹ Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego/Zebrał i wydał F.Kluczycki. Kraków, 1880, т.1, cz.1: Obejmująca pisma od roku 1629 do roku 1671. s.631-635; Archiwum PAN w Warszawie, III-198 (Archiwum Janusza Wolińskiego), nr 41, s.282.

си звичайних полковників, відсутність же такого підпису від Подільського полку могла бути викликана тим, що після призначення Гоголя наказним гетьманом, на час Корсунської ради уряд звичайного подільського полковника зайнятий ще не був (наказний гетьман як постійно діюча при гетьмані особа, а саме таким, напевно, урядово став Гоголь, міг не бути водночас полковником).

На 12 березня 1671 р. припадає перша відома згадка про подільського полковника Лукаша Бужкевича: цим числом датовано його писаний у Могилеві лист до чернігівського хорунжого Мислішевського, де висловлено обурення діями польських загонів у регіоні, куди входив Подільський полк^{99a}.

28 березня 1671 р. чернігівський каштелян (ним був Габріель Сільницький) листом із Кам'янця довів до відома маршалка коронного і гетьмана великого коронного Яна Собеського, що "подільський полковник" Бужкевич (Buszkiewicz) спільно з татарами воює з польськими загонами на терені Подільського воєводства¹⁰⁰.

Останні згадки про Бужкевича стосуються червня того ж року, причому в одній із них він значиться як полковник "подільський", в іншій—як полковник "могилівський"^{100a}. З них видно, що він виступав на боці П.Дорошенка.

Наступні за часом стосовно 1671 р. відомості про Подільський полк пов'язані з військовими діями Яна Собеського в Подільському воєводстві у вересні-жовтні, які мали метою відновлення тут повного панування Речі Посполитої. Плануючи зайняти територію Подільського полку, а його ліквідувати, Ян Собеський на по-

^{99a} Archiwum Państwowe m. Krakowa (далі — APK). Archiwum rodziny Pinocich, nr 372, s.41-42. Лист Л. Бужкевича зберігся в копії, хронологічно близькій до часу його написання (див. додаток до даної статті). Вперше з Л.Бужкевичем зустрічаємось у згаданій вище інструкції козацької старшини своїм посланцям на варшавський сейм, затвердженій 30 листопада 1664 р. під Лисянкою; у ній міститься прохання надати йому як одному з цієї старшини польську шляхетську гідність (Bibl. Czart., rkps 402, s.576). За відомостями 1667-1669 рр. Л.Бужкевич (Бушкевич, Бускевич) — генеральний писар Війська Запорозького, очолюваного П.Дорошенком (Акты ЮЗР, т. VI, с.249,251-253; т. VII, с.93,103,153; 1875, т. VIII: 1668-1669. 1648-1657, с.118,122,143,153,159,161,168,229; т.IX, с.162,168; Источники Малороссийской истории, ч.I, с. 190,193-196; Оглоблін О. До історії руїни// Записки історично-філологічного відділу УАН. К., 1928, кн XVI (1928), с.210).

¹⁰⁰ Pisma do wieku i spraw..., T.I, cz. 1, s.643; Ojczyście spominki..., t.II, s.133 (в цьому виданні прізвище полковника передано інакше—"Buzlarewicz").

^{100a} APK. Archiwum rodziny Pinocich, nr 372, s.72 (лист із Кам'янця від 7 червня; полковник "могилівський"), 74-75 (лист звітти ж від 17 червня; полковник "подільський"), 71 (повідомлення з Варшави від 19 червня).

чатку вересня 1671 р. вважає за потрібне (щоб здійснити свій задум якомога швидше і меншими зусиллями) повернути на свою сторону тамтешнього полковника Костянтина (Konstantego) шляхом надання йому польської шляхетської гідності (нобілітування) й “іншими королівськими обіцянками”¹⁰¹. Так зустрічаємось ще з одним подільським полковником. Наступна відома нам згадка про нього міститься в листі Яна Собеського до коронного підканцлера Анджея Ольшовського від 22 вересня того ж року — тут читаємо, що сподівання стосовно Костянтина виявилися марними¹⁰².

Напередодні наступу Яна Собеського на Могилів як центр полку в ньому перебували і Костянтин як полковник, і Гоголь¹⁰³ — мабуть, як наказний гетьман. На початку жовтня 1671 р. Могилів був взятий польським військом. Це призвело до ліквідації Подільського полку. Гоголь, Костянтин і чимало інших козаків втекли у Молдавію. Ян Собеський вимагав від перкулаба, який урядовав в окрузі з центром у місті Сороки, видачі цих утікачів, але той відповів, що без дозволу молдавського господаря їх не видасть і що ті з них, хто бажає, можуть повернутись додому¹⁰⁴.

Яну Собеському невдовзі стало відомо, що Гоголь і Костянтин своїми листами повідомили, що мають намір приєднатися до Михайла Ханенка (з 1670 р. правобережного козацького гетьмана, котрий орієнтувався на Польщу). Польський гетьман у відповідь на це відправив обом охоронні грамоти, щоб забезпечити їхній перехід на сторону М.Ханенка¹⁰⁵. Проте виявилось, що Костянтин своєї обіцянки не дотримав і далі перебував у Молдавії¹⁰⁶. Судячи з наступних подій, Гоголь повівся так само як Костянтин.

Минув якийсь час після ліквідації Подільського полку¹⁰⁷, і М.Ханенко вирішив відновити його як підлеглий своєму гетьманству, призначив подільським полковником Павла Волошиненка. Звістка про це викликала занепокоєння в польських урядових

¹⁰¹ Pisma do wieku i spraw... T.I, cz. 1, s.676.

¹⁰² Ibid, s.690; Ojczyście spominki... T.II, s.332.

¹⁰³ Pisma do wieku i spraw... T.I, cz. 1, s.699; Ojczyście spominki... T.II, s.335; Ulryka Werduma dyaryusz wyprawy Jana Sobieskiego z r. 1671/Wydał Xawery Liske//Archiwum Komisji Historycznej. Kraków, 1878, t.1, s.234.

¹⁰⁴ Pisma do wieku i spraw...T.I, cz. 1, s.700; Ojczyście spminki... T.II, s.335.

¹⁰⁵ Ojczyście spominki...T.II, s.147 (звістка з-під Брацлава від 11 жовтня 1671 р.).

¹⁰⁶ Pisma do wieku i spraw... T.I, cz.1, s.702 (лист Яна Собеського до коронного підканцлера А Ольшовського від 12 жовтня 1671 р.).

¹⁰⁷ У Могилеві був дислокований польський гарнізон (Ibid., s.703 [лист, вказаний у попередній виносі]).

колах, і М.Ханенкові з Варшави був надісланий датований 23 грудня 1671 р. лист від неznаної особи. У листі висловлюється рішуча незгода на відновлення Подільського полку, “оскільки, - сказано там, — на Поділлі не було козацького полку (sic!) і бути не може”, а тому, звертається автор до М.Ханенка, “цю новину (полк.—М.К.) не впроваджуй”¹⁰⁸.

Але М.Ханенко продовжував наполягати на відтворенні Подільського полку: у тексті своєї промови, писаній у Львові 19 лютого 1672 р., котра могла бути воголошена (і була, напевно, виголошена) на сеймі в березні того ж року, Ян Собеський зазначає, що однією з істотних Ханенкових (та й Дорошенкових) вимог до Речі Посполитої є — “аби Подільський полк зараховувався до українських полків (тобто полків, розташованих на контрольованій Військом Запорозьким території.—М.К.) і, отже, аби Могилів був прикордонним українським (козацько-адміністративним.—М.К.) місцем”¹⁰⁹. Причому важливо підкреслити, що польський гетьман ставиться, як видно з тональності цього фрагменту його промови, з певним зрозумінням до даної вимоги.

Можливо, що з дозволу польського уряду (чи не самого Яна Собеського!) Ханенкові вдалося Подільський полк відтворити навесні 1672 р.: за інформацією, одержаною перед 8 травня цього року миргородським полковником Іваном Зуб’ягою, до Ханенкових полків належав і “Могилевский”¹¹⁰. Слід зазначити, що даний полк у той час не міг не існувати під наглядом польського гарнізону, який продовжував перебувати в Могилеві¹¹¹.

І.Зуб’яга тоді ж одержав відомість, що П.Дорошенко послав до турецького султана Афанасія Волошина з проханням наказати сілістрійському паші рушити з білогородськими і буджацькими татарами до Костянтина, котрий, читаємо в листі І.Зуб’яги до генерального осавула лівобережного Війська Запорозького Петра Забіли від 8 травня, “на сей час зостає вигнаним будучи з Могилева Подньстрога у Волоской земль”; “скупившись” з Кос-

¹⁰⁸ Bibl. Czart., rkps 168, s.560.

¹⁰⁹ Pisma do wieku i spraw... 1881, t.I, cz.2: Obejmująca pisma od roku 1672 do roku 1674, s.857. Зазначене у згаданому “вотумі” щодо Подільського полку Ян Собеський, напевно, подає на підставі інструкції М.Ханенка своїм посланцям на варшавський сейм, датований 26 січня 1671 р., де сказано, що цей полк повинен входити жо складу Війська Запорозького (Bibl. Czart., rkps 402, s.692).

¹¹⁰ РГАДА, ф.124, оп. 3, ед.хр.248; л.1 об.

¹¹¹ Маємо згадку про цей гарнізон від 25 травня 1672 р. (Pisma do wieku i spraw...Т. I, cz.2, s.981).

тянтином, сказано далі в тому ж листі, паша повинен був піти проти Польщі і Ханенка, щоб тим самим допомогти Дорошенкові¹¹². Прохання було задоволено, проте не в повній відповідності з наміром Дорошенка: до Львова перед 3 червня дійшла звістка, що “відомий” козацький полковник (colonel) Костянтин, в недавньому комедант Могилева і Рашкова, з двома тисячами турків, даними йому згаданим пашею, і “стількома ж волохами і козаками” зробив спробу підмогти Дорошенкові, на шляху до нього взяти, зокрема, Рашків, але Гінкул, один із “волоських” (молдавських.— М.К.) вельмож, котрі втекли під протекцію Речі Посполитої, спільно з тими, хто перебував у Рашкові, не дали здійснитися задумові Костянтина— він був розбитий і йому ледве вдалося врятуватися¹¹³.

А щодо О.Гоголя, то в Кам’янець перед 21 червня 1672 р. дійшла звістка, що він, “відомий полковник-бунтівник”, все ще є в’язнем Ханенка¹¹⁴. Коли і як Гоголь потрапив до Ханенка, невідомо; напевно потрапив за те, що не бажав до Ханенка як гетьмана прилучитися і залишився вірним Дорошенкові.

За Бучацьким мирним договором, укладеним у жовтні 1672 р., Річ Посполита змушена була віддати Османській імперії територію Подільського воєводства і вивести з її міст свої війська. Серед цих міст, зрозуміло, був і Могилів. Очевидно, що залежний від поляків Ханенків Подільський полк, якщо він 1672 р. існував, був ліквідований.

¹¹² РГАДА, ф.124, оп.3, ед.хр.248, л.1. Це ж у російськомовному переказі (не зовсім щодо змісту вдалому) листа І.Зуб’яги див.: Акты ЮЗР, т.ХІ, с.887. В оригіналі листа Костянтин названий “индуктор”. Видавець т. ХІІІ “Актов ЮЗР” (1884 р.), де той же Костянтин у 1677-1678 рр. виступає як “индуктор войсковый” у складі Війська Запорозького, очолюваного ліво- і правобережним гетьманом Іваном Самойловичем (с.48,501-502, 540), цей термін тлумачить як “пошлинный сборщик” (с.501-502). З таким поясненням погодитись не можна: “индуктор”, видається, означає уряд воєначальника в Молдавії і Волощині.

¹¹³ Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxio de Hurmuzaki. Bucuresci, 1912, vol. XVI: Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1603-1824)/Publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoș, p.19. Про Гінкула див.: Woliński J. Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672-1676//Studia i Materiały do Historii Wojskowości (далі—SMHW). Warszawa, 1964, t. X, cz.1, s.233; Demel J. Historia Rumunii/Wydanie drugie, poprawione i uzupełnione. Wrocław etc., 1986, s.187

¹¹⁴ Documente privitoare...Vol.XVI, p.21. Видавець цього тому безпідставно твердить, що в цитованому документі Гоголь названий помилково, бо, на його думку, тут ідеться про Гінкула (Ibid.).

У третій декаді січня 1673 р. на прохання П.Дорошенка в Адріанополі був виданий султанський берат, що надавав йому в доживотне володіння Могилів з навколишньою територією¹¹⁵. У лютому 1673 р. в Кам'янець навідався Дорошенків посланець з метою, незнаною для того, хто про це звідти повідомив¹¹⁶. Д.Колодзейчик припускає, що завданням посланця було одержати згаданий берат¹¹⁷.

Видача берата знаменувала не лише повернення Могилева з оточуючим його тереном до складу контрольованих П.Дорошенком українських земель. Вона призвела і до чергового відновлення Подільського полку. Його очолив не раз згадуваний вище Костянтин, що повернувся (годі казати, коли саме) в Україну з Молдавії. 16 березня 1673 р. йому з Москви була вислана царська грамота, де міститься згода взяти його з полком в російське підданство; тут він іменований "Костантий Волошин"¹¹⁸. Аналогічну грамоту тоді ж було надіслано Дорошенкові та 10 іншим його полковникам: царський уряд сподівався, що Дорошенко та його старшина згодні прийняти російське підданство¹¹⁹. Проте це сподівання не справдилося: Дорошенко та його полковники, серед них і Костянтин Волошин, продовжували орієнтуватись на Туреччину.

Наприкінці березня або на початку квітня 1673 р. подільським полковником знову стає О.Гоголь. До Варшави невдовзі по цьому дійшла інформація про "схильність" його та брацлавського полковника Павла Лисиці до Польщі, і вже 13 квітня на нараді сенату, що відбулася під час варшавського сейму, королівському ротмістру Марціну Богушеві було дано письмове уповноваження на ведення переговорів з ними на предмет переходу їх на службу Речі Посполитої (у цьому документі Гоголь названий полковником "могилівським")¹²⁰. Чи відбулись ці переговори, невідомо. Якщо й відбулись, то навряд чи на них дійшло до згоди: Могилів і далі

¹¹⁵ Dorošenko D., Rypka J. Hejtman Petr Dorošenko a jeho turecká politika// Casopis Národního Muzea. Praha, 1933, č.107, s.42; Kołodziejczyk D. Podole pod panowaniem tureckim: Ejalet Kamieniecki. 1672-1699. Warszawa, 1994, s.68. Російський переклад турецького оригіналу берата, здійснений у жовтні 1676 р., дату видачі його, подану за мусульманським календарем, помилково позначає 1 грудня 1672 р. (див.: Акты ЮЗР. 1882, т. XII: 1675-1676, с. 760-761).

¹¹⁶ Ojczyście spominki... Т. II, s.199.

¹¹⁷ Kołodziejczyk D. Op. cit., s.68.

¹¹⁸ РГАДА, ф.124, оп.1, 1673 г., №12, с.26.

¹¹⁹ Там же, с.26,29-38.

¹²⁰ Woliński J. Materiały...//SMHW, t. X, cz.2, s.257.

лишався Дорошенковим володінням¹²¹, а Гоголь залишався там-тешнім полковником¹²².

Як полковника “могилівського” бачимо Гоголя (з полком) у січні 1674 р., коли він був при Дорошенкові в Чигирині¹²³.

На Переяславській раді, що пройшла 17 (27) березня 1674 р. і проголосила Івана Самоловича гетьманом обох сторін Дніпра (М.Ханенко зрікся на ній свого гетьманства, а П.Дорошенко з Чигиринським полком від участі в ній ухилився), старшина 10 правобережних полків присягнула на вірність цареві; серед неї значиться й подільський полковник О.Гоголь¹²⁴.

¹²¹ Свідченням цього є, наприклад, достовірні відомості, які щодо вересня-жовтня 1673 р. дійшли до київського царського воеводи князя Ю.П.Трубецького (Сибирский сборник. Историческая часть. М., 1845, т.30. Малороссийские дела: Отписки за 1673-1674 год киевского воеводы К.Ю.П.Трубецкого с товарищи к царю Алексею Михайловичу, с.41,56,58).

¹²² Pisma do wieku i spraw... Т. I, cz.2, s. 1313-1314 (згадка про Гоголя від 21 жовтня 1673 р. без зазначення його полковництва, проте контекст подій, в який її включено, доводить, що він був полковником подільським).

¹²³ Петровський М. Нариси... С.407.

¹²⁴ У виданнях, де міститься документ (або витяги з нього), що безпосередньо розповідає про цю раду, подано тільки назви заприсягнутих полків, а імена їх полковників— ні (Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в государственной коллегии иностранных дел. М., 1828, ч. IV, с.303; ПСЗРИ. Собрание 1-е, т. I, с.970; Акты ЮЗР, т.XI, с.389-390; Источники малороссийской истории... Ч. I, с.251; Иловайский Д.И. История России. М., 1905, т. V: Алексей Михайлович и его ближайшие преемники, с.380), причому в переліку полків у перших трьох із цих видань сказано “Подольский и Могилевский”, в інших — “Подольский Могилівський”. Безперечно, у всіх цих виданнях Подільський полк виступає і як “Могилівський”; по-перше, тому, що лише із врахуванням цього висновку, заприсягнутих полків є 10 (разом із Чигиринським всіх правобережних полків 1674 р. було 11, і стільки саме їх було в 1670-х роках взагалі); по-друге, тому, що в листі козацької правобережної старшини до царя від 19 березня 1674 р., де йдеться про її прохання захистити Україну від “ляхів”, значиться, серед підписів полковників, підпис О.Гоголя як полковника “подільського”, а про “могилівського” полковника тут нема мови (Акты ЮЗР, т. XI, с.411); по-третє, тому, що у списках правобережних полковників, яким 9 і 10 квітня того ж року було надіслано царську грамоту, де обіцяно “хранить их в царской милости”, так само йменовано тільки О.Гоголя як подільського полковника, а полковника могилівського— ні (Там же, с. 42,142). Потрібно зазначити, що в літописі Самовидця помилково твердиться, що Гоголь ухилився від участі в Переяславській раді 17 березня 1674 р., тому що він, “не хотячи полковництва втратити, держался при руць Дорошенковой” “над Днѣстром” (Літопис Самовидця, с.118). На це свого часу звернув увагу М.Н.Петровський (Петровський М. Нариси...С.318). Доречно вказати на те, що у згаданих списках від 9 і 10 квітня паволоцьким полковником поійменовано Костянтина Мигалевського; це ніхто інший, як колишній подільський полковник Костянтин Мигалевський, котрий, видно настільки встиг прислужитися І.Самойловичу, що цей надав йому паволоцьке полковництво (на

У квітні 1674 р. О.Гоголь відійшов від І.Самойловича, залишившись подільським полковником. І.Самойлович негайно на це відповів призначенням на даний уряд Михайла Зеленського, колишнього багаторічного брацлавського полковника. Проте, скаржився Зеленський в листі до “свого” гетьмана від 5 травня того ж року з-під Ямполья (містечка в Брацлавському воєводстві і полку), Гоголь і не збирається зректися подільського полковництва та відступити йому Могилів з прилеглою територією, мало того — не пускає його, Зеленського, на цю територію, заявляючи, що на захід від Мурафи (лівої притоки Дністра) його, Гоголеве, володіння¹²⁵. За тогочасними відомостями, Гоголь став орієнтуватись на Річ Посполиту¹²⁶, котра після здобутої під Хотиним у жовтні 1673 р. перемоги Яна Собеського над турками змогла по суті повернути своє панування на терені Подільського воєводства, щоправда, не спромоглася відібрати в турків Кам’янець. Отже, склалася парадоксальна ситуація — стало два подільських полковники, один дійсний (О.Гоголь), бо контролював давню полкову територію, дугий — ефемерний, бо зі своїм загоном перебував на терені Брацлавського воєводства, точніше — Брацлавського полку¹²⁷. З царської грамоти від 6 червня 1674 р., виданої М.Зеленському як подільському полковнику, бачимо, що адресат свій полк як військову одиницю мав; з ним він здійснив, зокрема, похід “в Волоскую землю”¹²⁸.

Судячи з листа Дорошенка до кримського візира Субана Казиаги, писаного в Чигирині 10 червня 1674 р., де стосовно Могилева сказано з доброзичливістю, що він “ще тримається”¹²⁹, це місто, а значить і “прив’язаний” до нього полк входили до складу терито-

час Переяславської ради паволоцьким полковником був Гамалія, котрий відмовився взяти в ній участь і подався до Дорошенка в Чигирин (Костомаров Н.И. Руина... С.244), і тому його полк на раді присягнув без нього [див перелік видань на початку даної виноски]. Д.М.Бантиш-Каменський, очевидно, припускається помилки, подаючи серед учасників Переяславської ради Костянтина Мигалевського (Бантиш-Каменський Д.Н. Указ.соч., с.543). У серпні 1674 р. той же Костянтин Мигалевський виступає як полковник корсунський (Акты ЮЗР, т. XI, с.617-618; Синбирский сборник, т.30, с.221).

¹²⁵ Акты ЮЗР, т. XI, с.470, див. також с.468,473,474. Мурафа відокремлювала Подільське воєводство від Брацлавського.

¹²⁶ Там же, с.472-474.

¹²⁷ Тим не менше І.Самойлович називав М.Зеленського “нынешним полковником моголевским” (Там же, с.468).

¹²⁸ Там же, с.489-490.

¹²⁹ Там же, с.501.

рії, підшлядної даному гетьману. З іншого джерела дізнаємося, що в червні Могилів, де в той час перебував О.Гоголь, був обложений Симоїловичевим полковником Мурашкою¹³⁰. У тому ж місяці М.Зеленському вдалося вибити Гоголя з Могилева¹³¹ і прилучити його до “володінь” І.Самойловича, стати таким чином територіально адекватним подільським полковником. Але в такій ролі він виступав тільки приблизно місяць. 15 липня уманський полковник Яворовський у надісланому з Умані І.Самойловичу листі повідомив: “сего 15 дня іюля из Забожья (правобережної щодо Богу частини Брацлавського воєводства.—М.К.)” непотышная нас въдомость пришла, что неприятели бусурмани (турецько-татарське військо.—М.К.) на Забожье вбъжав, край тот безо всякого отпору разоряют, что господин Зеленский, недождався пожитков, унося здоровье и пожитков своих цѣлость, свое подлинное оставил пребывание, а со всѣми своими тягостями Бог рьку перешед, идет к Днѣпру”¹³². Так закінчилась кар’єра М.Зеленського як полковника подільського. За допомогою турків О.Гоголю знову вдалось осісти в Могилеві¹³³ і повернути собі тим самим “територіальне” подільське полковництво.

Відтоді і до квітня 1675 р. О.Гоголь — берперервно подільський полковник. До зайняття польським військом Могилева в листопаді 1674 р. він діяв спільно з П.Дорошенком, а згодом перебував на службі Речі Посполитої. З квітня 1675 р. і до своєї смерті на початку січня 1679 р. Гоголь — призначений королем Яном III Собеським гетьман орієнтованого на Польщу правобережного козацтва, в тому числі тієї його частини, яка складала Подільський полк. Після укладення Польщею з Османською імперією в жовтні 1676 р. Журавенського мирного договору, за яким перша зобов’язалась повністю вивести своє військо з території Подільського воєводства, що залишилась за Портою, подільські козаки, разом з козаками інших правобережних теренів, підлеглими Гоголю як гетьману, наприкінці 1676 р. були за рішенням властей Речі Посполитої переведені в північну, поліську частину Київського воєводства, де центральним їхнім осередком стало містечко Димер. Подільський козацький полк вкотре перестав існувати, не цей раз — назавжди.

¹³⁰ Синбирский сборник, т.30, с.191.

¹³¹ Archiwum PAN w Warszawie, III-198, nr 53, k.166; див. також: Woliński J. Materiały...//SMHW. 1966, t. XII, cz.2, s.284,286.

¹³² Акты ЮЗР, т. XI, с.538.

¹³³ Archiwum PAN w Warszawie, III-198, nr 53, k.248.

Отже, крайніми хронологічними межами історії Подільського козацького полку є кінець 1648 або початок 1649 р. і 1676 р. Перший її період охоплює час до Зборівського договору 1649 р.; тодішнім подільським полковником був Іван Теодорович (Федорович); щодо того, хто криється за цим іменем, існують різні думки; не виключено, що тоді ж був й інший хтось на подільському полковництві. Другий період— 1654-1664 рр. (полковник—Остап Гоголь, причому 1664 р. він—полковник брацлавський, а подільським полковником був за “сумісництвом”), третій—осінь 1664-липень 1666 р. (полковник—грек, виходець з острова Хіуса Костянтин Мигалевський; у 1666 р. до липня паралельним, “нетериторіальним” полковником був О.Гоголь), четвертий—серпень або осінь 1666-1671 рр. (полковники: до 1669 р. (і 1670 р.?) — О.Гоголь, 1671 р. - Лукаш Бужкевич і виходець з “Волох” (Молдавії або Волощини) Костянтин Волошин), п'ятий — 1673-1676 рр. (полковники: до кінця березня 1673 р. — Костянтин Волошин, відтоді до квітня 1675 р. — О.Гоголь, він же по суті — до переведення в кінці 1676 р. полку в київське Полісся; у квітні-липні 1674 р. — і ставленик гетьмана Івана Самойловича Михайло Зеленський, полк якого у квітні-червні дислокований був на території Брацлавського полку, а в червні-липні — на території власне Подільського полку). Можливо, в 1672 р. існував відновлений гетьманом Михайлом Ханенком Подільський полк, полковник якого невідомий (якийсь час ним міг бути Павло Волошиненко).

Відомі й деякі наказні полковники Подільського полку: Федір Михайлович (січень-лютий 1658 р.), Олександр Кривonos (грудень 1659 р.)¹³⁴, Дмитро Гладкий (1664-1666), Андрій Зеленський (лютий 1671 р.). Можливо, якийсь час у 1671 р. наказним полковником був Костянтин Волошин.

Підставою для визначення періодів є часова перервність в існуванні полку.

¹³⁴ РГАДА, ф.124, оп.1, 1659 г., ед.хр.19, л.3 (перепис Подільського полку 1659 р.)

1671 р., березня 12. Могилів. —

Лист подільського полковника Лукаша Бужкевича до чернігівського хорунжого Яна Міхала Мислішевського з висловленням обурення діями польських військових загонів проти селян і козаків на території Подільського воєводства і вимоги покарати винних та відшкодувати заподіяні збитки

Copia listu Commendanta Mohilowskiego Kozackiego do Pana Mysliszewskiego 12 Marty 1671 r.

*Mc Panie Chorąży Czerniechowski
Moy wielce Mci Panie y Przyjacielu*

Jako pierwszym razem po pisaniu moim declarowałem moy ku Wm mm Panu zyczliwy affect, tak on statecznie z moiey strony chowac vsiłowalem y znosiłem z strony Wmciow zaczepki do woyny quam modestissimi. Pan Pasenkowski w Durniakowcach bydło zabrał, potym Kuczę zrabowano, Olchowiec wtąz z bydła ogołocono, w Kurostowcach nieiaki Wolski y zięc Dołhyckiego z Baru violente y bydło y konie pobrali chłopskie y kozackie. Tandem Postów naszych od Jasnie Wielmoz. Jmci Pana Marszałka W. Koronnego¹ powraciających pozabiano tyrancko po drodze² y wiemy kto taki, z kogo tedy przyczyna do takich dowodow, aliae subsit samego Wm mm Pa menti; niertzeba tu nikomo pod nos kurzyczy dawac przyczyny, dosc naszej cierpliwosci, ze spalo[no] wszystko Podole y ludzie spokojnego zazywali pomieszkania. A Wmśc sami niezyczycie pokoju, gdy takowych concessow Panom Pasenkowskim po Podolu dopuszczacie, ktorzy podobno dla tego chałastry nazbierali, zeby v chłopow a zwłaszcza pod directią Wielmoznego JM Pa Hetmana Woyska Zaporozkiego Regimentu zostaiących nabytki odbierali. Aby tedy nasze impune nieposzło ukrzywdzenie y iawny dishonor staie się to vicem pro vice, niech tedy

¹ Маршалок великий коронний — це Ян Собеський; у той час він був також гетьманом великим коронним.

² Йдеться про забиття польськими військовими хорунжого паволоцького (під м. Ожогівцями) і сотника могилівського (під м. Деражнею), що їх гетьман П. Дорошенко відрядив для ведення переговорів з Яном Собеським (Возняк М. Хто ж автор т. зв. Літопису Самовидця? // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, 1935, т. CLIII, с. 43-44; Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego / Zebrał i wydał F. Kluczycki. Kraków, 1880, t. I, cz. 1: Obejmująca pisma od roku 1629 do roku 1671, s. 613, 624, 625).

powracaią bydło v naszych chłopow pozabierane, z zaboycy Posta naszego³ niech uczyniona będzie ex vi iustitiae executia, co przy Niebosczyku pozabierano niech powracaią. Mogą się y chłopom poddanym Wmciow zabrane rzeczy y statki powrocic za rozkazaniem Jasnie Wielmoznego JM Pa Hetmana Woyska JKMcI Zaporozkiego, iezeli nam satisfactia z winnych stanie się. Tedy iawna iest Wmm Pana obelga nasza y ubogich ludzi ukrzywdzenie nietayno y to ze z waszey strony do zaczepki podano ansam; iezeli komu kazano stac na passach, niekazano zadorow ani zaborow czynic. V naszych kupcow iednych wołow u niewinnych ludzi na trzysta zabrano. A zaz to nie krzywda, a sprawiedliwosci niepytay, rozumiey ze Wmm Pan iako chcesz, a ja zas prawde wypisawszy iednego się Pana Boga za nie boię, a nalazłoby się więcey przyczyn do zwady, tylko to wyzszej głowy rozsądkowi rezeruatur. Moie za tym zyczliwe chęci łasce y przyiazni Wmm Pana pilno oddawam. Z Mohylowa d. 12 Marty Anno 1671.

*Wm mego wielce Mciwego Pa zyczliwy Przcił
y powolny sługa Łukasz Buzkiewicz
Pułkownik Woysk JKMcI Zaporozkich.*

Archiwum Państwowe m. Krakowa. Archiwum rodziny Pinoccich, nr 372, s. 41-42.

³ Л.Бужкевич має тут на увазі, мабуть, забитого моголівського сотника (див. попередню примітку).